

# Skalićeva kontemplativna dijalektika

---

**Girardi-Karšulin, Mihaela**

*Source / Izvornik:* **Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 1998, 24, 59 - 77**

**Journal article, Published version**

**Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

*Permanent link / Trajna poveznica:* <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:636494>

*Rights / Prava:* [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

*Download date / Datum preuzimanja:* **2024-07-13**



*Repository / Repozitorij:*

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

## SKALIĆEVA KONTEMPLATIVNA DIJALEKTIKA

MIHAELA GIRARDI KARŠULIN

(Institut za filozofiju, Zagreb)

UDK 111:1 (091)  
Izvorni znanstveni članak  
Primljeno: 24. 9. 1998.

Skalićeva rasprava: »*Dialectica contemplativa ad consequendos scientiarum habitus, perquam utilis ac necessaria*« objavljena je u izdanju *Enciklopedije*<sup>1</sup> u protestantskom periodu u Baselu 1559. i drugi puta u katoličkom razdoblju u Kölnu 1571. u zbirci *Miscellaneorum tomus secundus*.<sup>2</sup> Naslov rasprave u oba je izdanja identičan, a u drugom objavljivanju tekst je neznatno promijenjen. Kako to ne utječe na tumačenje, u interpretaciji se povodim za izdanjem *Enciklopedije* koje je starije. *Dialectica contemplativa* o kojoj tu raspravlja Skalić nije logika,<sup>3</sup> nego znanost koja u sistemu obuhvaća sva bića.

<sup>1</sup> Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam prophanarum Epistemon, Basileae 1559.

<sup>2</sup> *Miscellaneorum tomus secundus, sive catholici Epistemonis, contra quondam corruptam ac depravatam Encyclopaediam Libri XV, Coloniae 1571.*

<sup>3</sup> Povijest pomaka u značenju termina, znanosti, vještine ili discipline dijalektike kompleksna je i proteže se kroz cijelu povijest filozofije. Pa i kad bismo željeli sagledati značenje pojma dijalektike samo do Skalićeva vremena pokazalo bi se to dosta zamršenim i višeznačnim. Ipak u temelju tih različitih značenja mogu se odrediti dva temeljna izvora: Platon i Aristotel. U okviru platoničkog mišljenja – a oslanjajući se pretežno na teze iz Platonove *Države* – dijalektika se poima kao spoznaja biti svake stvari nezavisno o bilo kakvoj zamjedbi, ona je kruna znanosti i njihov cilj, spoznaja ideja s ciljem spoznaje ideje Dobra. U aristotelovskom horizontu, naprotiv, shvaćena je dijalektika ili kao istoznačna cjelokupnoj logici ili se tumači kao materijalna logika nasuprot čisto formalnoj logici. U svakom slučaju dijalektika se, u okviru aristotelizma, vezuje uz ono vjerojatno, bilo u smislu plauzibilnog ili vjerodostojnog, bilo u smislu puko ili samo vjerojatnog. U aristotelizmu dijalektika stoji nasuprot teoriji i teorijskoj znanosti koja se odnosi na ono opće i nužno dok se dijalektika odnosi na ono vjerojatno. Ukoliko dijalektika (ili logika) i u okviru aristotelizma povremeno zadobiva značenje *ars artium, disciplina disciplinarum* i sl., radi se tada o određenim platoničkim utjecajima. U Skalića, međutim, nalazimo sintagmu: *dialectica contemplativa* što možemo prevesti kao kontemplativna ili teorijska dijalektika. Sadržaj te znanosti ili discipline određuje Skalić kao *summa Metaphysices*, odnosno sažetak, sveukupnost ili pojam metafizike. Bez sumnje radi se tu o kontaminaciji platoničkog i aristotelovskog pojma dijalektike. Unaprijed se može reći da Skalić iz platoničkog horizonta sagledava dijalektiku kao znanost o

Skalić je razumijeva kao sažetak metafizike i istodobno kao primjenu svog *Alfabetskog obrtanja*.<sup>4</sup> On, dakle, smatra da je u skladu s učenjem svog *Alfabetskog obrtanja* ovdje izložio tematiku metafizike i ujedno primjerom pokazao kako treba postupati u znanosti. Sadržajno rasprava se temelji pretežno na peripatetičkim terminima, idejom sistema izvođenja bića ukazuje na novoplatoničke utjecaje, pojmom Boga i stvaranja na kršćansku provenijenciju. Težnja za sintezom tih poticanja tipični je izraz renesansnog sinkretizma. Kako to ujedinjavanje konkretno funkcionira – to treba pokazati interpretacija.

Kontemplativnu dijalektiku određuje Skalić kao svjetlo razuma (lumen intellectus) koji ima u odnosu na svoj vlastiti predmet (in proprio objecto) prirodni i sustvoreni *habitus*. Razum je svjetlost, odn. spoznaja koja po svojoj vlastitoj prirodi, tj. onako kako je stvorena dopire do svojeg vlastitog predmeta kojim raspolaže, odnosno koji prirodno spoznaje. Taj *habitus*, odn. to prirodno i sustavno spoznavanje predmeta, upravo spoznatljivost predmeta, nije još znanost. Iz prvotnih uvida ili svjetla razuma slijede zaključci (conclusiones) iz kojih onda slijede znanosti. Svjetlo razuma nije, međutim, ni spoznaja principa ili uzroka. Spoznaja principa i uzroka derivira se iz spoznaje znanosti, ona slijedi nakon znanosti i predstavlja mudrost (sapientia). *Habitus* u odnosu na predmete – spoznaja predmeta, svjetlo razuma je *prirodan* razumu, *vlastit* i *sustvoren*, ne nešto što se postiže ili dobiva kasnije. No, on nije »prirođen« ili automatski dan rođenjem jer ga razum dotiče vrlo teško. Razlog tome je ne samo konačnost razuma nego i povezanost razuma s nesavršenom materijom.

Svjetlo razuma je u svojim granicama prirodno, sustvoreno i stoga istinito i jasno, ali s obzirom na utopljenost u nesavršenoj materiji može doći do zablude (error), varke – kad razum sagledava svrhu – a iz toga onda proizlazi i moguće nesigurno i neodlučno djelovanje prema svrsi. Razum prvenstveno upravlja voljom u njezinu priklanjanju nečemu i izboru. Ali, to upravljanje ra-

---

onom najvišem ili najvišu znanost, dok iz aristotelovskog horizonta dolazi do revalorizacije zamjedbenog, iskustvenog i doksičkog.

<sup>4</sup> Pod naslovom *Revolutio alphabetaria* objavio je Skalić dva rada, prvi u izdanju *Enciklopedije* u Baselu 1559. i drugi u izdanju *Miscellaneorum tomus secundus* u Kölnu 1571. To je slučaj i s drugim raspravama prvotno objavljenim u Enciklopediji iz 1559. g., što se uostalom vidi i iz podnaslova zbirke *Miscellaneorum tomus secundus*. No promjene u drugom izdanju u odnosu na prvo obično su male i neznatne. S obzirom na raspravu *Revolutio alphabetaria* to, međutim, nije tako. Drugo izdanje rasprave u *Miscellaneorum tomus secundus* potpuno je promijenjeno, može se reći da su to dvije različite rasprave pod gotovo istim naslovom. U raspravi *Dialectica contemplativa*, i to u oba izdanja, poziva se Skalić na svoju raspravu *Revolutio alphabetaria*. Kako se tekst rasprave *Dialectica contemplativa* u dva izdanja minimalno i zanemarivo razlikuje, ostaje otvoreno pitanje na koju se verziju *Alfabetskog obrtanja* poziva Skalić u prvom, a na koju u drugom objavljujuju *Kontemplativne dijalektike*. Iz samog sadržaja ne bih se na ovom stupnju istraživanja usudila ukazati na konkretne relacije.

zuma nad voljom nije prirodno – *natura*, tj. ono nije nužno. Razum je prvenstveni temelj voljnih odluka, ali nije nužan uzrok. Volja se ne povodi nužno za razumom. Akt razuma koji je savršen, tj. u kojem je predmet dan adekvatno (convertibiliter) i koji (nužno) upravlja voljom ograničen je. Tu ograničenost obrazlaže Skalić teološki, tj. izvodi je iz istočnog grijeha, a ona se sastoji u tome da se ono prvo spoznatljivo promijenilo u ono kasnije spoznatljivo.<sup>5</sup> Ograničenost razuma, tj. ograničenost adekvatne spoznaje u kojoj je ono spoznato izmjenjivo, odn. identično, konvertibilno sa samim spoznatim predmetom proizlazi iz činjenice da je prvenstveni predmet spoznaje ono po sebi prvo spoznatljivo (a to je tradicionalno određeno kao ono opće ili ono vječno, ono odvojeno i ono božansko) postalo za čovjeka ono što je kasnije spoznatljivo. Ono prvo spoznatljivo koje je za čovjeka postalo kasnije spoznatljivo određuje Skalić kao jednostavne elemente (elementa simplicia) i božanske stvari (res divinae). S obzirom na to da su od prvo spoznatljivog postali ono kasnije spoznatljivo, jednostavni elementi i božanske stvari tvore za ljudsku spoznaju trokut (trigonus) s osjetilnim stvarima (sensibilia) jer čovjek mora prosljeđivati od onoga što je poznatije nama (čovjeku) do onog što je poznatije po prirodi ili do prvog spoznatljivog.<sup>6</sup> To znači da spoznaja započinje od neposrednog, izvornog doživljavanja bića u svijetu, od »prirodnog nazora na svijet« ili od fakticiteta i uspinje se do čistog razabiranja. Fakticitet bitka utemeljuje sve daljnje akte razabiranja, intelektualnog poimanja.<sup>7</sup>

Izvorno postojanje bića (actus essendi) određuje Skalić kao bitak kako je uvijek sada postavljen. Uvijek u sadašnjosti postavljen bitak kako se pojavljuje u aktima bivanja (actus essendi) sagledava Skalić u vidu deset kategorija.<sup>8</sup> U izvornim aktima bivanja bitak se pokazuje prvenstveno kao supstancija s njezinim akcidencijama. U sadašnjosti postavljeni bitak (esse praesens institutum) prvenstveno je supstancija koju akcidencije bilo apsolutno bilo respektivno, »s obzirom na nešto« pretpostavljaju. Supstancija je savršenija u odnosu na akcidencije (prior perfectione) jer je *po sebi* (per se) i *u sebi* – u

<sup>5</sup> Actus enim perfectionis, in quo reliqui continentur, et diriguntur propter certitudinem sui ipsius, quae recipit omnia obiecta convertibiliter, restrictus est. Quoniam post praevaricationem primi parentis, primum scibile mutatum est in posterius. P. Skalić, *Encyclopaediae ... Epistemon*, Basileae 1559, str. 533.

<sup>6</sup> Itaque investigare cupientibus hunc universalem scientiarum habitum, quo intellectus in omni scibili discurrit, trigonus in primis cognoscendus est, qui consistit in elementis simplicibus et divinis rebus. Nam hinc est eruendus modus procedendi a notioribus nobis ad notiora naturae, a sensibilibus ad insensibilia. P. Skalić, isto mjesto.

<sup>7</sup> A primis ergo creaturarum essendi actibus sumendi sunt in natura actus intelligendi. P. Skalić, op. cit., str. 534.

<sup>8</sup> Quapropter recte ab esse praesens institutum ordiamur, quod in decem praedicamenta distribuitur. P. Skalić, isto mjesto.

razlici prema akcidenzijama koje su pripadne nekoj supstanciji ili akcidentalne i nalaze se u drugom, tj. u supstanciji. Supstancija je savršenija jer se izriče o sebi (de se) – u razlici prema akcidenzijama koje se izriču o supstanciji, jer je sama sebi svrha (propter se) i ne postoji kao akcidenzije zbog drugoga i jer je svoja vlastita stvar (causa sui), tj. slobodna, dok su akcidenzije u njezinoj vlasti ili njoj pripadajuće (ipsius possessive).<sup>9</sup> Ovo Skalićevo određenje supstancije kao *causa sui* ne treba shvatiti u smislu Spinoze kao »vlastiti uzrok« ili »uzrok sebe sama«. Po Skaliću je svaka supstancija, a ne samo prva ili Bog, *causa sui*. *Causa sui* izražava u stvari isto što i *propter se*. Supstancija jest zbog sebe same slobodna, svoja je vlastita, a ne tuđa stvar i ne stoji u službi ili u funkciji nečeg drugog. Čovjek jest zato da bude čovjek, a ne anđeo ili životinja ili biljka, dok je bijelo ili obrazovano u tom smislu što je svojstvo ove ili one supstancije i jest zbog te supstancije i u njezinoj službi, neslobodno. Zato što je samostalna, svoja stvar, slobodna, supstancija se određuje i kao nešto dobro, veliko i moćno. U supstanciji se razlikuju formalna određenja kao trajanje (*duratio*), mudrost (*sapientia*) i volja (*voluntas*) i materijalno određenje – bitak (*esse*). Bitak se javlja i kao akt i kao mogućnost i kao predmet (*obiectum*), tj. supstancija jest ili pojavljuje se i kao mogućnost i kao akt, djelovanje ili zbiljnost i kao predmet. Supstancija je prva među kategorijama ili princip kategorija jer je samostalna, a ostale su kategorije o njoj ovisne. Međutim, i sama supstancija ima svoja počela ili principe – a to su forma i materija. Forma i materija principi su supstancije, ali u različitom smislu. Za različitost načina na koji su materija i forma principi supstancije daje Skalić primjer: kao što je vrlina princip istine i obrnuto, kao što je istina princip vrline.<sup>10</sup> Što pod tim misli Skalić, nije sasvim jasno. Vrlina je princip istine u tom smislu da je vrlina širi pojam koji osim istine obuhvaća i pravednost i hrabrost i sl. Istina je jedna specifikacija vrline. S druge strane, istina treba biti prisutna i u drugim vrlinama jer vjerojatno bez istine ne može biti ni hrabrosti, ni pravednosti, tj. bez istinite ili točne prosudbe. Kako Skalić zamišlja paralelu između odnosa materije i forme te vrline i istine možemo samo nagađati. Vrlinu vjerojatno shvaća kao materiju pojedinih vrline, pa tako i istine. Vrlina je neodređenost koju forma istine, hrabrosti i sl. specificira, oblikuje. S druge strane, istina je materija, odn. prisutna u svim ostalim vrlinama, ukoliko nema ni hrabrosti, ni pravednosti bez istine. Najvjerojatnije hoće Skalić reći da forma i materija nisu apsolutni pojmovi, nego da forma može preuzeti ulogu materije i obrnuto.

<sup>9</sup> *Deinde substantia est quoque prior ipsa perfectione: quoniam est per se, in se, de se, propter se et sui causa. Reliqua vero praedicamenta, per ipsam, in ipsa, de ipsa, propter ipsam et ipsius possessive. P. Skalić, isto mjesto.*

<sup>10</sup> *Hic observandum est, principium principii esse formam, et vicissim materiam, diversis tamen respectibus: ut virtus veritatis, et e converso. P. Skalić, isto mjesto.*

Svaki od principa supstancije i materija i forma može biti, međutim, i svoj vlastiti i materijalni i formalni uzrok, dok sama supstancija traži međusobno ili dvostruko oblikovanje, s jedne strane kaos ili neoblikovano biće, s druge strane pridolazeću formu koju to neoblikovano biće ili kaos prihvaća ili prima.

Supstancija kao takva ili supstancija naprosto neodređena je (indeterminata), tj. ona se može pojavljivati i kao tjelesna i kao netjelesna supstancija.<sup>11</sup> S obzirom na spoznaju supstancija postoji određen redosljed. Netjelesne su supstancije udaljenije od osjetila i od imaginacije (predodžbe) i stoga ih je teže spoznati jer gotovo sve naše znanje ovisi o osjetilima.

S obzirom na ovo određenje onog što je za spoznaju lakše i znanja koje gotovo u cijelosti ovisi o osjetilima formulira Skalić svoj program. Počet ćemo razmatranje s tjelesnim formama, a zatim ćemo prijeći na netjelesne. Ergo primo formas corporeas consideremus tum demum ad incorporeas migrabimus.<sup>12</sup> Time izlaže Skalić svoj program u raspravi, odn. on time određuje što je to *dialectica contemplativa*. *Dialectica contemplativa* je prirodna spoznaja razuma (intellectus) iz koje se razvija znanost. Ona je pretpostavka znanosti i u razvijenom obliku znanost sama. Znanost polazi od osjetila i u velikoj mjeri joj je dostupno samo ono što je dostupno osjetilima. Prva kategorija znanosti jest supstancija i o njoj ovisne akcidencije. Sljedeće su kategorije materija i forma. Iz njih slijedi određenje materijalne forme, tijela, elemenata itd. *Dialectica contemplativa* je, dakle, znanost o svemu što jest, znanost o svom biću, ovisno o mogućnostima ljudske spoznaje. Ona je sistem jer izvodi pojmove po nekoj nužnosti jedne iz drugih i jer time želi zaokružiti biće u cjelini. Ali to nije hijerarhijski izveden sistem bića iz Jednoga, nego sistem koji proizlazi iz fakticiteta, ograničenosti i nužnog postupka ljudskog spoznavanja. *Dialectica contemplativa* nije tek logika – jer se ne bavi ispravnošću misaonih izvoda, nego bićem – no nije ni novoplatonički sistem descendencije, jer polazi od aristotelovsko-kršćanskog tumačenja spoznaje. Svojstvenost Skalićeva projekta zamisao je da iz zakonitosti spoznavanja izvede u nizu sve kategorije i određenja bića, odn. zamisao sistema bića u korelaciji prema ljudskim spoznajnim mogućnostima. Tu se uočava ono što je i inače prisutno u Skalićevu djelu. Skalićev interes nije u detalju, ne zanima ga pojedini problem i neko originalno rješenje. Skalić se u detaljima drži provjerenih i prihvaćenih shema, teži konkordističkim rješenjima u pitanju aristotelizma i (novo)platonizma, a pozornost posvećuje konstrukciji cjeline. I tu iskušava različita

<sup>11</sup> Caeterum substantia, quatenus substantia, quoniam indeterminata est, ideo peculiare productae existunt, aliae corporeae, aliae vero incorporeae, per quas nobis substantiae innotescunt, P. Skalić, isto mjesto.

<sup>12</sup> P. Skalić, isto mjesto.

rješenja, npr. enciklopedijsko nizanje postojećih znanosti, matematičko-alfabetsko izvođenje cjeline i ovdje izvođenje sistema pojmova kojima se dohvaća zbilja prema zamisli spoznaje koja prosljeđuje od osjeta prema nadosjetilnom ili konstituiranje cjeline bića od osjeta do inteligibilnog predmeta. Skalićevu zamisao mogli bismo odrediti kao pokušaj da se konstruira sistem bića iz faktičnih spoznajnih mogućnosti, a da je pritom sadržaj isuviše poznat ili tradicionalan proizlazi iz činjenice da je biće koje Skalić izvodi prateći spoznaju već unaprijed određeno aristotelovsko-platoničko-kršćanskim pred-odlukama. Ipak se Skalićev postupak i razlikuje od tradicionalnih. Nasuprot aristotelovskim raspravama o predmetu metafizike, o biću, o prvom spoznatom, o principu individuacije, o odvojenoj formi i sl. – to je sistem izvođenja bića, od bića koje spoznajemo osjetilima do bića koja spoznajemo razumom i do znanosti. Nasuprot novoplatoničkom sistemu postupne descendencije bića iz Jednoga – to je izvođenje bića iz fakticiteta spoznaje koja započinje od osjetila idući prema predmetima koji su dostupni samo razumu.

Skalić rabi osim termina *substantia corporea* i termin *forma corporea*. Pod terminom *forma corporea* ne misli Skalić na formu koja s materijom zajedno tvori tjelesnu supstanciju, nego tjelesnu supstanciju samu sastavljenu od materije i forme (in quo principia communicative consistunt, et sunt velut attributa inseparabilia).<sup>13</sup> Tjelesna supstancija ili tjelesna forma stvoreno je biće (simplex esse creatum) koje ima dimenzije i koje ima svoju posrednu i neposrednu svrhu. Neposredna svrha tjelesne forme, odn. tjelesne supstancije sam je akt ili zbiljnost i djelatnost te supstancije. Posredna svrha je njezina mogućnost. Mogućnost (potentia) supstancije sadržana je djelomično u materiji, djelomično u *dispoziciji* (dispositio). Posredstvom te dispozicije (ili raspoloživosti) djelatna sila (agens vis) ili forma priopćava se subjektu (hypokeimenon) proizvedeći složeno biće sebi slično i od drugih različito. Ovu tezu obrazlaže Skalić činjenicom da je jedna neodređena mogućnost, tj. materija koja može primiti sve forme.<sup>14</sup> Čini se da Skalić želi reći sljedeće: Jedna neodređena materija ne može biti sama po sebi princip individuacije. Ni forma sama po sebi nije princip individuacije. S obzirom na neodređenu materiju i (jedinstvenu) formu sve bi jedinke, npr. svi konji, bili jednaki. Djelatna sila ili forma (pri čemu tu Skalić ne misli na tjelesnu formu ili supstanciju, nego na formu koja s materijom tvori složeno biće) nosi sa sobom određenu dispoziciju – raspoloživost koja je odgovorna ili zaslužna za individualne razlike ili posebnosti. Dispozicija, međutim, nije ni neko svojstvo forme, nego se stječe

<sup>13</sup> Forma corporea est simplex esse creatum, virtutis dimensiones habens, ordinatum naturaliter ad finem immediatum. in quo principia communicative consistunt, et sunt velut attributa inseparabilia. P. Skalić, isto mjesto.

<sup>14</sup> Cum revera una sit potentia ideterminata, omnes formas apta nata recipere, quamvis diversae dispositiones, quae fiunt ex concursu obiecti et subiecti. P. Skalić, op. cit., str. 535.

u susretu objekta i subjekta, onog pridolazećeg i onog podležećeg. Dispozicija je u susretu ili između materije i forme. Dispozicija je, u stvari, *iracionalni pojam*, termin koji signalizira *nerješivost* problema u zadanim okvirima. Ako se složeno biće zamisli kao konstituirano materijom i formom – pitanje njegove individualne posebnosti ostaje neriješeno. Nešto pojedinačno nastaje, dakle, iz materije i forme i iz dispozicije koja je između njih i takvom pojedinačnom pripadaju sva određenja bitka, tj. sve kategorije i sva određenja supstancije.

Na taj način nastaje tijelo (*corpus*).<sup>15</sup> I to je treći termin koji Skalić rabi za tjelesnu supstanciju. Ono što se prvo nudi osjetilnoj spoznaji jest supstancija s njezinim akcidencijama – nešto trajno što ustraje u svim promjenama. To trajno, međutim, ne nudi se samo osjetilnoj nego i razumskoj spoznaji – ono je indiferentno prema tjelesnom i netjelesnom. Tjelesno se pak trajno uočava kao složeno od materije i forme – od materije koja je neoblikovano biće, kaos i svemu zajedničko i od forme koja je određujuća za biće. Zato se tjelesno trajno određuje kao tjelesna forma. U suodnošenju i spajanju materije i forme pokazuje se, međutim, da je za individualnu pojedinačnost potrebno i nešto treće – dispozicija. Tek u tom jedinstvu pokazuje se ono trajno materijalno kao individualno – ili tijelo.

Tijelo, međutim, nije nešto jednostavno, nego nešto u čemu se uočavaju razlike – i to četiri: 1) Tijelo ima princip ili uzrok. Principi tijela su *tvorni* – npr. Bog, *bivstveni* ili *esencijalni*, tj. apsolutni dijelovi koji konstituiraju cjelinu, kao što oko, uho, nos, usta i sl. konstituiraju lice i *koesencijalni*, tj. materija i forma. 2) Da bi ovi principi ili uzroci mogli konstituirati tijelo, moraju se steći određeni uvjeti koje Skalić naziva *medium* – posredovanje. Da bi eficientni ili tvorni uzrok mogao stvoriti biće – tijelo, pretpostavka je da postoji *abstracta ratio corporis cum substantia*,<sup>16</sup> tj. da je tijelo kao takvo i kao supstancija uopće moguće. Eficientni, tvorni uzrok može tvoriti samo ono za što postoji apstraktni pojam ili ono što je pomišljivo i moguće. Da bi apsolutni dijelovi mogli konstituirati neko tijelo – pretpostavka je *moгуćnost međusobnog oblikovanja*, tj. međusobnog sudjelovanja u nastanku nekog novog oblika. Pretpostavka da forma i materija mogu konstituirati tijelo jest u tome da je moguće aktivno djelovanje forme na materiju i pasivna spremnost ili sklonost materije da primi formu. 3) Treću razliku u tijelu naziva Skalić *consistentia* – ustrajnost, čvrstoća. *Consistentia* je veza dvaju dijelova – i Skalić daje primjer: veza supstancije i pojma (razloga) tijela (*ratio corporis*). Tjelesna supstancija je ono trajno u zamjećivanju, pojam tijela puka je logička mogućnost tijela. Nije, dakle, dovoljno da je nešto pojmljivo kao tijelo, da ima razlog tijela, ono

<sup>15</sup> Tum demum nascitur corpus, in quo secundum differentiam considerantur quatuor: videlicet principium, medium, consistentia, et proprietates. P. Skalić, isto mjesto.

<sup>16</sup> Usp. P. Skalić, isto mjesto.



se mora moći pojavljivati u zamjećivanju kao ono trajno i stalno. *Consistentia* je s druge strane svršna, tj. nije dovoljno, da bi tijelo bilo, da je logički moguće i zamjetljivo kao nešto trajno. Tijelo je moguće samo ako kao cjelina ima neku *svrhu*. Tijelo nije samo logička mogućnost ili zamjedbena trajnost, ono jest samo kao neka svrha i smisao.

Osim ovih pretpostavki i uvjeta da se nešto pojavi kao tjelesna supstancija ili tijelo ne postoje druga ograničenja. Tako postoje vrlo različita tijela. Skalić ih nabraja: nebeske sfere, elementi, jednostavni korijen vegetativnog, vegetativno biće – biljke, šest oblika osjetila – osjetilno biće ili životinje i jednostavni pojam imaginativnog, imaginativno biće, biće koje ima sposobnost predočavanja, tj. čovjek.<sup>17</sup> Navedene tjelesne forme čine red (*ordo*), tj. poredak kojim su nabrojene nije slučajan ili proizvoljan, nego nužan. Bitak elemenata prethodi i vegetativnoj i osjetilnoj i imaginativnoj i racionalnoj mogućnosti.<sup>18</sup> Skalić navodi elemente: vatra, zrak, voda i zemlja s njihovim karakterističnim svojstvima. Tako je vatra topla, sjajna, profinjena, zrak: vlažan, proziran, profinjen i lagan itd. Iz ovih elemenata, tj. njihovih svojstava (*proprietas*) zajedno s formalnim i materijalnim uzrokom, zajedničkim i izmjeničnim oblikovanjem nastaje, konstituira se pojedinačna određenost (*una determinatio*). U nastajanju, dakle, Bog je djelatni uzrok (*principium effectivum*) u apsolutnom smislu, a četiri elementa su djelatni, tvorni uzrok (*principium effectivum*) u respektivnom smislu, tj. bitak bića u apsolutnom smislu zavisi od Boga, ali kakva svojstva ima to biće (*proprietas*) – to zavisi od sudjelovanja četiriju elemenata. Četiri elementa predstavljaju, međutim, ne samo tvorni uzrok nego i bitni, esencijalni uzrok, ukoliko je nastalo biće određeno njihovim svojstvima, dok su materija i forma koesencijalni principi.

Iz navedenih principa i na izloženi način nastaje, drži Skalić, (tjelesna) sveukupnost (*totum universum*) u svojim dijelovima (*singulae partes*).

Skalić je počeo od određenja vremenske geneze spoznaje utvrdivši da je prva spoznaja osjetilna spoznaja, a prvo spoznato ono trajno u zamjećivanju – tj. tjelesna supstancija. Zatim je, također, u peripatetičkoj maniri, istraživao principe tjelesne supstancije u smislu uvjeta pod kojim se supstancija može pojaviti. Utvrđeni principi imaju također jasnu peripatetičku provenijenciju. To su materija, forma, dispozicija i tvorni uzrok. Uvjeti supstancije su, međutim, i sami biće i to biće čini poredak koji je obrnut vremenskom poretku spoznavanja. Tako forma, materija, dispozicija, svršni i tvorni princip, pred-

<sup>17</sup> In esse corporeo siquidem nulla est determinata contractio, ad quam referri possit: ideo productae sunt quoque peculiare formae, nempe sphaerae caelestes, elementa, radix vegetativi simplex, sex formae sensuum, ratio imaginativi simplex. P. Skalić, isto mjesto.

<sup>18</sup> Elementorum esse antecedit potentiam, vegetativam, sensitivam, imaginativam, et rationalem: quod vel ex eorum operationibus patet. P. Skalić, op. cit., str. 536.

stavlajući red obrnut redosljed u spoznavanja i sistem, utemeljuju tjelesnu supstanciju. Ne ulazeći u pojedinačnosti moglo bi se reći da aristotelovska ideja onog što je prvo za nas i onog što je prvo po prirodi stvari i novoplatonička ideja descendencije bića iz prvog principa (koji je određen u kršćanskom smislu kao Bog i u peripatetičkom smislu kao tvorni uzrok) sukonstituira ovu Skalićevu projekciju.

U daljnjem tekstu izlaže Skalić u osnovnim crtama nastanak svih bića iz navedenih principa. To čini u peripatetičkoj maniri te sasvim shematski i uopćeno. Koliko je na to izlaganje utjecala tadašnja znanost – to bi možda trebalo još ispitati.

Jedan veći dio teksta posvećuje Skalić imaginativnoj formi. Ona je, kako je spomenuto, jedan od oblika tjelesne forme koja nije strogo determinirana, nego obuhvaća i nebeske sfere i elemente te vegetativnu i senzitivnu i imaginativnu formu. Za istraživanje imaginativne forme kaže Skalić da prati red *Alfabetskog obrtanja*, da je izloženo, dakle, prema metodi koju je prikazao u spisu o *Alfabetskom obrtanju*. Izlaganje sadrži deset kvestija ili pravila (*quaestio*, *regula*) u kojima Skalić izlaže postupke imaginativne forme. *Quaestio* je postupak imaginativne forme jer se njime dovodi u sumnju neko djelovanje. No, *quaestio* je ujedno i pravilo (*regula*) jer se tim pitanjem upravlja razum (*intellectus*) da dade pravilan odgovor u skladu s prirodom stvari.<sup>19</sup>

Prva kvestija – pitanje ili *regula* – pravilo sadrži tri oblika: *sumnjanje* (*dubitatio*), *tvrđenje* (*affirmatio*) i *nijekanje* (*negatio*). To troje ne može se dalje ispitivati – oni su postavljeni ili činjenični. Imaginativna forma dovodi u sumnju, tvrdi i niječe – i o tome se ne može pitati, je li istinito. Istina i neistina javlja se na temelju sumnjanja, tvrđenja i nijekanja – posredovanjem još drugih pravila. Ali sumnjanje, tvrđenje i nijekanje po sebi nije još ni istinito ni neistinito. No, ono je pretpostavka istine koja se javlja kao odgovor na sumnjanje, tvrđenje i nijekanje imaginativne forme. U odgovoru se mora prije svega paziti na smisao (*sensus*) onoga što je dovedeno u sumnju, što se tvrdi ili niječe i adekvatno odgovarati na ono što je postavljeno. Odgovor postavlja hipotezu u obliku dileme koja tematski odgovara postavljenom pitanju. Tek tada donosi odgovor u skladu s pravilima vještine (tj. logike). Sumnjanje, tvrđenje i nijekanje utemeljujuće je (*determinabilis*), ali se u njima ne otkriva istina, nego tek u sljedećim pravilima ili kvestijama. U samom sumnjanju, potvrđivanju i nijekanju ne događa se istraživanje (*non pervestigat*) niti se ovo sumnjanje, potvrđivanje i nijekanje odnosi na nešto što se osjetilno pojavljuje (*de aliquo sensibili apparenti*), a ni na nešto što je samo vjerojatno (*a ne sigurno*) –

<sup>19</sup> Quo fit, ut et quaestio dicatur, quia per eam in dubium vocatur actus: et regula, quia ordinat intellectum, ad debite et ordinate secundum naturam rei respondendum. P. Skalić. op. cit., str. 540.

credibili sub ea ratione. To se sumnjanje, potvrđivanje i nijekanje odnosi na bitak svakog razumskog predmeta, na bitak svakog zamišljivog predmeta i na bitak svakog (tj. i onog momentalno neprisutnog) osjetilnog predmeta. To je sumnjanje, potvrđivanje i nijekanje o tome da uopće nešto jest kao razumsko, imaginabilno ili osjetilno biće. To sumnjanje, potvrđivanje i nijekanje postavlja u pitanje i sumnju sam akt ili bitak bića, no ujedno je njime utemeljena mogućnost odgovora i obvezan razum da na ta pitanja dade odgovor u skladu s prirodom stvari.<sup>20</sup>

U drugoj kwestiji ili drugom pravilu pita se o samoj *supstanciji stvari* (*substantia rei*) na četiri načina ili vrste (*species*) koje odgovaraju supstanciji stvari. To je pitanje i o četiri djelovanja supstancije (*actus essendi*). Tom kwestijom pita se *prvo* o svem biću (*de omni ente quid sit*) što jest, *drugo* što u sebi sadržava (*quid in se contineat*), *treće* što jest u odnosu na drugo (*quid sit in alio*) i *četvrto* koju moć ili sposobnost ima u drugom (*quid in alio habeat*).

Prvo treba reći da ovdje *substantia rei* nije termin u smislu supstancije koja stoji nasuprot akcencijama. U određenju supstancije kao onog samostojećeg ne bi imalo smisla pitati – *quid sit in alio* – niti – *quid in alio habeat*. Takva supstancija nije u drugome i ne izriče se o drugome. Ovdje supstancija stoji za *tjelesno biće* uopće i obuhvaća supstanciju u užem smislu, ali i formu i mogućnost te dio i habitus i djelovanje. Tu se radi o supstanciji kakva je u sebi, ali i u međudnosu i interakciji s drugima. Prvim pitanjem – *quid sit?* – što jest? – pita se o biću što jest i to pitanje prije svega je adekvatno u odnosu na apsolutnu supstanciju. Pritom ne misli Skalić na Boga, nego na supstanciju u navlastitom smislu – na supstanciju u odnosu ili nasuprot drugim supstancijama na samostojno (tjelesno) biće. To je pitanje, međutim, drži Skalić, teško jer supstancija kao supstancija jest samostojno biće, ali razlike među supstancijama čovjeku nisu poznate. Po čemu se jedna supstancija u svojoj biti razlikuje od druge supstancije – to nije poznato. Supstancije se, međutim, razlikuju s obzirom na stanja ili trpnje, i to je poznato. Odgovor, dakle, na pitanje što je supstancija – nije direktan, ne može navesti bitne razlike, nego je opisan, tj. on opisuje različita stanja ili trpnje koje se na supstancijama zamjećuju. Skalić daje za primjer imaginativnu formu. Kada treba odrediti što je to imaginativna forma u sebi, kaže se da je to ono čemu navlastito pripada svojstvo ili sposobnost da sastavlja (*componere*) imaginativni predmet (*imaginatum*). No svojstvo sastavljanja imaginativnog predmeta ne predstavlja određenje po sebi, nego pretpostavlja neku unutrašnju razliku. Kada bi se supstancija, u ovom slučaju imaginativna forma, definirala sposobnošću, trpnjom ili djelovanjem koje se zamjećuje – u ovom slučaju, sastavljanjem imaginativnog predmeta – tada to uopće ne bi bila supstancijalna definicija. Spo-

<sup>20</sup> Usp. P. Skalić, isto mjesto.

sobnost, trpnja ili djelovanje kojom definiramo supstanciju samo opisuje zamjetljive efekte unutrašnje razlike koja se pretpostavlja.

Drugim pitanjem – *quid in se contineat* – što u sebi sadrži? – upravlja se razum da odredi unutrašnju bit (*essentiam*) supstancije. Tako se u supstanciji može npr. tvrditi sposobnost razabiranja (*intelligentia*), dobrota (*bonitas*) i sl.

U trećem pitanju – *quid est in alio* – što je u drugome? – predviđa Skalić odgovore: forma, mogućnost, dio, svrha, cjelina, savršenstvo, efekt, punoća i sl.

Četvrto pitanje – *quid in alio habeat* – što u drugome ima? – omogućuje odgovor o biti (*essentia*). No, ta bit nije u sebi, nego u relaciji prema nečem drugom, relativna je ili stisnuta (*contracta*). Tim se pitanjem usmjerava duh prema habitusu (supstanciji) i prema djelovanju, bilo vlastitom supstanciji, bilo da joj se samo pripisuje. Odgovor, dakle, može biti po sebi ili samo opisan, tj. takav da samo ukazuje na bitne pretpostavke.<sup>21</sup>

Treća kvestija sadrži pitanje: od čega (*de quo?*). Tim se pitanjem istražuje materijalni bitak (*esse materiale*). To pitanje razmatra biće u sistemu ili sklopu s drugim bićima tako da pita i u odnosu na ono niže ili ispod i u odnosu na ono više ili iznad. Tako se npr. pita iz čega je izvorno (*primitive*) imaginativna forma. Pitanje o izvornom (*primitive*) pitanje je o onom što se utemeljuje, iz čega potječe, na što se svodi. Odgovor je: imaginativna forma je iz sebe (*de se*). Ona je prva svoje vrste, subjekt, ne izvodi se ni iz čega, iz nje se izvodi drugo. Međutim, ako se ne pita izvorno (*primitive*), nego izvedeno (iz višeg ili nadređenog) (*derivative*), treba reći da je imaginativna forma od imaginacije same, od prvog tijela itd.<sup>22</sup> Treba napomenuti da materijalni bitak – *esse materiale* – nema tu suvremeno kolokvijalno značenje. Materijalno za Skalića tu nije ono opipljivo ili osjetilno zamjetljivo nasuprot duhovnom ili onom što se može samo misliti. Ono materijalno za Skalića je ono iz čega nešto nastaje. To materijalno može biti svakako i materijalno u suvremenom kolokvijalnom smislu, npr. kamen ili bronca iz koje nastaje neki kip. U tom slučaju to je odgovor na pitanje o izvornom (*primitive*) materijalnom iz čega nešto nastaje. *Ono materijalno iz čega nešto nastaje* shvaća Skalić, međutim, i u drugom smislu koji naziva izvedenim – *derivative*. U tom smislu drži Skalić materijom upravo opću formu samu iz koje se izvodi ili derivira konkretna i određena supstancija.

Četvrtom kvestijom pred razum se stavlja dvostruki *modus bitka* (*duplex modus essendi*). No nije sam *modus* u pitanju, nego bit koja je u temelju (*essentia subiecta*) dvostrukosti modusa bitka – a to to je forma i svrha.

Forma ima dva vida, vrste (*species*). S jedne strane se sagledava apstraktno, bez odnosa prema nečem drugom (*abstrahit ab omni respectu*) i znači

<sup>21</sup> Usp. P. Skalić, op. cit., str. 540–541.

supstanciju stvari kojoj korespondira postojanje (*existentia*) i bit (*essentia*). Ona odgovara na pitanje »zašto?« u slučaju kad je stvar sebi samoj svrha (*finaliter quod sit per se*).

S druge strane, forma se može sagledati u odnosu na nešto drugo i upućivati razum kako na ono unutrašnje tako i na ono izvanjsko. Skalić opet daje za primjer imaginativnu formu. Ona je zbog sebe, no također i zbog drugoga – zbog zaokruživanja sveukupnosti (*propter universi concavitatem*).<sup>23</sup> Imaginativna je forma zbog sebe same jer ona nema izvor u drugome (*primitive*), no ona ima svrhu u drugome – a to je *concavitas universi*. *Concavus* znači izdubljen, zasvođen. U tom smislu imaginativna moć čini zaobljenost, zaokruženosť ili cjelovitost bića. No, termin *concavus* rabi se često u vezi sa zrcalom (*speculum*). S obzirom na to da je imaginativna moć ona kojoj bitno pripada da komponira, slaže, povezuje i postavlja imaginativni predmet, čini se da se zaokruživanje sveukupnosti koje izvodi imaginativna moć sastoji u zrcaljenju bića. Têk u imaginaciji ozrcaljeno biće čini sveukupnost zaokruženom.

Peta kvestija odnosi se na kontinuiranu i diskretnu kvantitetu s obzirom na njezinu konačnost i beskonačnost. Sa suvremenog aspekta rasprava o kvantiteti imaginativne forme začuđujuća je i odbojna. Imaginativna forma je, međutim, po Skaliću – tjelesna forma i kao takva participira u kvantiteti. Imaginacija nije misao, nego je postavljanje imaginativnog predmeta koji je komponiran iz osjetilnog predmeta. Imaginativna forma je, po Skaliću, s obzirom na kontinuiranu kvantitetu konačna (*finita*). Što to zapravo znači, Skalić ne obrazlaže. S obzirom na to da je imaginativni predmet nastao na temelju kompozicije imaginativne forme iz osjetilnih elemenata, može se pretpostaviti da su imaginativni predmet i imaginativna forma određeni konačnošću osjetilnog predmeta. Također, imaginativna forma je u vremenu i participira u kontinuitetu vremena.<sup>24</sup>

Kako Skalić vjerojatno drži vrijeme, prema kršćanskom razumijevanju, konačnim, takvom drži i imaginativnu formu koja participira u kontinuiranoj kvantiteti vremena. Što se tiče diskretne kvantitete, imaginativna je forma jedna jedina, iako sastavljena iz koesencijalnih dijelova, materije i forme, ona predstavlja brojčano jedinstvo.

Šesta kvestija pita o supstanciji i o djelovanju supstancije. Pitajući o supstanciji omogućuje se navlastiti odgovor i odgovor koji je samo pripisujući i ne određuje ono što je vlastito ili bitno supstanciji. Skalić daje primjer: Na pi-

<sup>22</sup> Usp. P. Skalić, op. cit., str. 541.

<sup>23</sup> Sic imaginativa forma est propter se, et propter aliud, nempe universi concavitatem, et similia. P. Skalić, op. cit., str. 541.

<sup>24</sup> Usp. P. Skalić, op. cit., str. 542.

tanje koja je to imaginativna forma (qualis est forma imaginativa?) navlastiti (proprie) odgovor jest da je ona jednostavno imaginativna. Pripisujući odgovor (appropriate) jest da je ona i senzitivna i vegetativna i elementativna i kvantitativna. Šesta kvestija upućuje, dakle, na tautologiju, ali i na sve ono što je pretpostavka ili utemeljujuće za neku formu, iako ne predstavlja njezino bitno određenje. Pitajući o djelovanju supstancije gornji se odgovori mijenjaju u priložni oblik. Tako je djelovanje imaginativne forme u navlastitom smislu imaginativno, u pripisujućem smislu senzitivno, vegetativno itd.<sup>25</sup>

Sedma kvestija pita o obilježjima (designatio) stvari (supstancije, forme) s obzirom na njeno trajanje (perseverantia). Ta su obilježja mnoga i različita jer su različite i stvari same. Njih se otkriva – upućuje Skalić – drugom, trećom i devetom kvestijom.<sup>26</sup> U drugoj kvestiji pita se o supstanciji što je u sebi te u odnosu i interakciji s drugima. U trećoj kvestiji pita se o porijeklu kako u izvornom, tako i u derivativnom smislu. U devetoj kvestiji pita se – vidjet ćemo – o odnosima dijela i cjeline. Pitanje je o obilježjima koja upućuju na trajanje neke forme, dakle, izvedeno i kompleksno pitanje koje obuhvaća u jedinstvu neka druga pitanja.

Osma kvestija pita o obilježju (designatio) bivanja (actus essendi) neke stvari i ta su obilježja različita te Skalić opet upućuje na drugu, treću i devetu kvestiju.<sup>27</sup>

Devetom kvestijom pita se, izlaže Skalić, o modusu (načinu) stvari. Moćne su četiri varijante. Ili je neka stvar dio u dijelu, ili je dio u cjelini, ili je cjelina koja obuhvaća svoje dijelove, ili kao cjelina prenosi (transmittit) svoju sličnost izvan sebe i svojih dijelova. Odgovor na tu kvestiju u jezičnom je izričaju gerundiv – tj. odgovor nešto kazuje o načinu vršenja radnje, ujedinjujući, povezujući, utvrđujući ono što iz nečega proizlazi (resultando) ili kakvo djelovanje slijedi (operando).<sup>28</sup>

Deseta je kvestija pitanje o oruđu ili pomoćnim sredstvima stvari. Ona se u svemu podudara s devetom kvestijom osim što se pritom ne pita samo o načinu vršenja radnje, nego o sredstvima koja se pretpostavljaju. U odgovoru treba prije svega imati u vidu korelative stvari o kojima je riječ, tj. ono što tek uzajamno ima smisla, ono što bitno pripada stvarima kao i ono što bitno slijedi iz stvari.<sup>29</sup>

<sup>25</sup> Usp. P. Skalić, op. cit., str. 542.

<sup>26</sup> Usp. P. Skalić, isto mjesto.

<sup>27</sup> Usp. P. Skalić, isto mjesto.

<sup>28</sup> Usp. P. Skalić, isto mjesto.

<sup>29</sup> Usp. P. Skalić, isto mjesto.

Na kraju, komentirajući izložene kvestije, Skalić kaže da ne može promašiti istinu onaj koji ih se pridržava i da te kvestije daju oruđe za otkrivanje istine o svim stvarima.<sup>30</sup>

Sljedeći dio rasprave posvećen je netjelesnim supstancijama, odn. netjelesnim formama preko kojih tek za spoznaju bivaju dostupne tjelesne supstancije. One su – iako su za spoznaju supstancije utemeljujuće – kako je na početku bilo rečeno, teže dostupne, pa rasprava o njima slijedi iza rasprave o tjelesnim formama kao spoznaji dostupnijima. No, iako su netjelesne forme za spoznaju teže pristupačne od tjelesnih formi, ipak i o tjelesnim i o netjelesnim formama raspravlja ista nauka (disciplina).<sup>31</sup> Tjelesne i netjelesne forme, naime, kontrarne su, a o kontrarnom raspravlja jedna te ista disciplina. To pripadanje jednoj te istoj disciplini znači, međutim, da netjelesna forma ima istu prikladnost i dispoziciju da se povezuje, dispoziciju zajedništva forme i materije. Određenje ili namjena (determinatio) spiritualne supstancije (dakle, netjelesne supstancije) jest u tome da materiji saopći ono što u sebi sadrži i da izmjeničnim oblikovanjem primi supstanciju koja podržava duh. Iz formalnog uzroka (causa) i iz materijalnog razloga (ratio) nastaje ono jedno što se naziva duh (spiritus). Tu supstancija prima spiritualni bitak (esse spirituale) kao akcidenaciju, a duh prima također supstancijalni bitak kao akcidenaciju. Duh Skalić naziva i – hoc esse – taj bitak – i dijeli ga na toliko *supposita* koliko ima formi anđela.<sup>32</sup> *Suppositum* je prijevod grčke riječi ὑποκειμενον. Stariji prijevod je *subiectum*, a u 13. st. javlja se *suppositum*, ali se uz to rabi i *subiectum*. Ovdje kod Skalića *suppositum* znači zapravo vrste (species) duhova ili anđela.

Netjelesne supstancije ili forme izveo je Skalić kao kontrarne tjelesnim supstancijama i podveo ih je pod istu znanost kao i tjelesne supstancije. Iz činjenice postojanja netjelesnih supstancija izvodi Skalić, međutim, principe po kojima te supstancije jesu. Prvo, to je tvorni princip kojim su postavljene ili stvorene – a to je Bog koji stvara duh iz ničega. Zatim esencijalni princip – a to je apsolutni duh i univerzalna konzistencija ili sama supstancija. Potom koesencijalni princip, tj. materija i forma. Esencijalni principi u djelovanju (in actu) nazivaju se medijem ili posredovanjem tvornog principa. Međusobno oblikovanje materije i forme jest medij ili posredovanje esencijalnog principa. Medij ili posredovanje koesencijalnog principa sam je akt forme u odnosu na materiju i materije u odnosu na formu.<sup>33</sup>

<sup>30</sup> Usp. P. Skalić, op. cit., str. 543.

<sup>31</sup> *Quemadmodum formae corporeae ad primum chaos, primi gradus referuntur: ita quoque incorporeae. Contrariorum enim eadem est disciplina.* P. Skalić, isto mjesto.

<sup>32</sup> Usp. P. Skalić, isto mjesto.

<sup>33</sup> Usp. P. Skalić, op. cit., str. 543–544.

Krajnja konzistencija (sastavljenost) jest veza duha sa supstancijom. Finalna konzistencija (sastavljenost) jest duh kao ono jedinstveno što nastaje i predstavlja svrhu svojih sastavnih dijelova. Svršna konzistencija je duh (spiritus) sam kako nastaje iz duha i supstancije (forme i materije) i predstavlja svrhu njihova spajanja.<sup>34</sup>

Svojstvo duha je višestruko (multiplex). Jedinstveno je s obzirom na jedinstvo (unitas) forme, višestruko (multiplex) s obzirom na pluralnost moći (potentia) kao npr. intelekt, razum (intellectus), volja (voluntas), pamćenje (memoria) itd.<sup>35</sup>

Skalić razlikuje rod i vrste duha. S obzirom na trajanje (duratio) rod i vrsta istovremeno su (simul) prisutni, ali po prirodi rod (genus) je prije vrste. Vrsta je, naime, duh (spiritus) koji jednostavno i apsolutno silazi i jest nešto odvojeno (abstractum), nije izmjeničan s nečim drugim i konstituira jedan subjekt (suppositum). Taj se subjekt još individuira u stupnjeve s obzirom na međusobne razlike i nejednakosti u smislu većeg i manjeg i srednjeg tako da svaki stupanj sadrži tri individualne razlike.<sup>36</sup>

Izlažući o netjelesnim formama ili supstancijama izlaže Skalić prvo o anđelima, zatim o dušama i konačno o apsolutnom bitku. Tu se radi, dakle, o teološkoj tematici, izloženoj u peripatetičkoj terminologiji i u okviru jednog sistema koji ima pretenzije da bude strogo i nužno izvođenje. Ta tematika nije sama po sebi toliko interesantna – pa je nećemo dalje izlagati – ona i ne pretendira na to da dade neka nova rješenja. Ona je interesantna utoliko što se tu vidi što Skalić očekuje od filozofije i konkretno od znanosti koju naziva kontemplativna dijalektika.

Na kraju teksta sam Skalić komentira ono što je pokazao ili htio izložiti u kontemplativnoj dijalektici. U njoj je izložio sažetak (summa) ne samo metafizike nego i *alfabetskog obrtanja*. Time je pokazao, kaže, kako treba postupati (quid agendum sit) u profinjenijim disciplinama (in sublimioribus disciplinis) i koliki je habitus znanosti (quantus sit scientiarum habitus).<sup>37</sup> Skalić, dakle, smatra da je kontemplativnom dijalektikom sažeo tematiku metafizike, tj. znanosti o biću, da je ujedno utvrdio metodu kojom se ta znanost izlaže i da je odredio habitus znanosti, odn. da je pokazao što znanost sve može ili ima, odnosno da je pokazao koje su granice znanstvenog uma. Iz sadašnjeg viđenja tu se radi o susretu ili srazu triju perspektiva: aristotelizma,

<sup>34</sup> Usp. P. Skalić, op. cit., str. 544.

<sup>35</sup> Usp. P. Skalić, isto mjesto.

<sup>36</sup> Usp. P. Skalić, op. cit., str. 544–545.

<sup>37</sup> Caeterum non dubito, quin ea aequi bonique consulturus sis: quia breviter totam summam non modo Methaphysices, verumetiam Alphabetariae revolutionis complexus sum: adeo ut vel hinc facile intelligas, quid agendum sit in sublimioribus disciplinis: quis deinde et quantus sit scientiarum habitus. P. Skalić, op. cit., str. 547.



novoplatonizma i kršćanstva. Povijesno gledano bila je to slijepa ulica i gordijski čvor koji se nije mogao rasklopiti, nego samo rasjeci. No, samo bez-izgledna situacija može potaknuti na jedno novo uporište. Možda pritom ima smisla pitati zašto je došlo do tog prožimanja triju perspektiva i koji su misaoni putovi do njega doveli. Povijesno dokumentirane nalazimo različite varijante. U novoplatonizmu nalazimo prvu veliku sintezu platoničke i aristotelovske filozofije s elementima stoicizma i orijentalne mistike. Patristika je u obrani kršćanstva od pogana pod utjecajem Platona, novoplatonizma, ali i Aristotela. Konačno u Tomi Akvinskom nalazimo impresivnu sintezu aristotelizma s kršćanskim poimanjem svijeta i stvaranja – ali i određeni platonički utjecaj. Afiniteti između platonizma, aristotelizma i kršćanstva sigurni su i dokumentirani te povremeno sasvim dobro funkcioniraju u okviru jednog sistema. Ipak ta sistemski ravnoteža biva uvijek iznova poljuljana i teži novim formulacijama.

Možda je mimo povijesnog lociranja značajnije pokušati se približiti onom svojstvenom u Skalićevu projektu. A to nije sasvim jednostavno jer su ne samo terminologija nego i formulacije koje Skalić rabi i tematika kojom se bavi striktno i dosljedno tradicionalne. Ipak se i u tim okvirima mogu nazreti svojstvenosti. Skalićeva je *dialectica speculativa* pokušaj sinteze aristotelovske metafizike i novoplatoničkog izvođenja sistema bića. Iz aristotelovskog horizonta dolazi filozofska terminologija kao i koncepcija spoznaje koja prosljeđuje od onoga što je prvo za nas do onoga što je prvo po prirodi stvari. Spoznaja sistema bića svodi se ili prilagođava fakticitetu spoznavanja, a cjelovitost spoznaje treba biti osigurana pravilima koje je Skalić izložio u raspravi o *Alfabetskom obrtanju*. (Konkretno je, međutim, teško utvrditi i vrlo je dvojbeno u kojem smislu i u kojoj mjeri se Skalić zaista drži onoga što je izložio u *Alfabetskom obrtanju*.) Nasuprot jednoj aristotelovskoj metafizici Skalićeva *dialectica contemplativa* ne izlaže temeljne strukture bića kao što su supstancija i akcidencije, mogućnost i stvarnost, materija i forma, kretanje itd., nego sistem bića samih: materijalno biće i oblike u kojima se pojavljuje – elementi, vegetativno biće, senzitivno biće i dr. – i nematerijalno ili duhovno biće i oblike u kojima se pojavljuje – Bog, anđeli, duša. U tom postupku definitivno je kontaminiran pojam apstraktnog i odvojenog.

U tradiciji aristotelizma i platonizma i u tradiciji njihova međusobnog suprotstavljanja i omjeravanja pitanje apstraktnog, odvojivog i odvojenog predstavlja jednu od centralnih točaka. U horizontu Aristotelove kritike Platonovih ideja ono po Platonu apstraktno ili ono što ima odvojenu, zasebnu i zbiljsku opstojnost određeno je kao ono opće – ideja, nasuprot osjetilno zamjetljivom pojedinačnom. Aristotel se tome suprotstavlja i tvrdi da ono opće – ideja kao apstrahirano ili izdvojeno iz pojedinačnog nema zasebnu ili odvojenu egzistenciju, nego jest samo u razumu, biće razuma – *ens rationis* – ili

forma. Pritom i za Aristotela znanost jest znanost o onom apstraktnom, općem ili biću razuma. U Skalićevu kršćanskom sistemu bića ekspliciranom u aristotelovskim kategorijama neosporno dolazi do modifikacije pojma apstraktnog i u odnosu na Platona i u odnosu na Aristotela. Skalićeva *dialectica contemplativa* znanost je o biću, ali ne kao biću, nego znanost o bićima što podrazumijeva tjelesna bića kao i bića razuma, odnosno duhovna bića. Ona nije znanost o općem koje se svodi na svojstva bića, nego o bićima, tj. o pojedinačnom: o elementima, o vegetativnom, senzitivnom, imaginativnom biću i o biću razuma ili duhovnom biću, tj. o Bogu, duši, anđelima. Ono apstraktno, tj. ono odvojeno i kao osjetilno biće i kao biće razuma individualno je. Štoviše, biće razuma, duhovno biće u većoj je mjeri individualno nego osjetilno biće.

Skalićev sistem bića ili znanost o cjelini bića nije, međutim, ni novoplatonički sistem. Niti se Jedno u Skalićevu projektu rasipa u mnogo niti se mnogo sažima i vraća u Jedno. Kršćanski odnos koji vlada bićem, odnos stvaranja i stvorenosti podrazumijeva se i racionalno izlaže u peripatetičkoj formuli eficientnog uzroka i uzrokovanog. Princip ili uporište sistema faktička je ljudska spoznaja izložena prema peripatetičkoj shemi kao put od onoga što je prvo za nas do onoga što je prvo po prirodi stvari. Zato se čini da je u ovom Skalićevu projektu najsvojstvenija misao ili poduhvat da se spoznaja cjeline bića izvede iz faktičkog dosega ljudske spoznaje, iz faktičke mogućnosti spoznavanja. Na svojstven način, iako još sasvim u okviru tradicionalnih rješenja, problem spoznaje kao temelja i uporišta sistema izlazi na vidjelo. Nije stoga slučajno da centralni dio rasprave, deset kvestija, Skalić posvećuje jednoj spoznajnoj moći, ne osjetilnosti i ne razumu, nego imaginaciji.

U horizontu aristotelizma *imaginatio* (phantasia) moć je predočivanja, reprezentacije trenutačno neprisutnog zamjedbenog predmeta. Ona može biti tek reproducirajuća ili također kombiniranjem zamjedbenih elemenata kreativna. U suvremenim istraživanjima postoji kontroverzija oko toga ima li ona u Aristotela ulogu interpretacije zamjedbe, čime se tek postavlja predmetnost, ili je naprosto reprezentacija zamjedbe, dok je, naprotiv, razum prva interpretativna instancija.

U Skalićevim kvestijama pokazuje se imaginacija kao temelj ne samo znanstvenog nego uopće svakog pristupa zbilji. S imaginacijom se prvenstveno događa troje: sumnjanje, tvrđenje i nijekanje. Oni su utemeljeni, postavljeni samom imaginacijom i ne mogu se dalje istraživati, tj. svoditi na druge uzroke. Da je nešto dvojbeno, da jest ili nije – ne izvodi se ni iz čega drugoga, nego je ekvivalentno s imaginacijom, proizlazi iz imaginacije. No, iz činjenice da je nešto dvojbeno, da jest ili da nije proizlazi mogućnost da se uopće nešto pojavi kao istinito. Istina pretpostavlja dvojbenu, zbiljsku i nezbiljsku koje se pojavljuje s imaginacijom. Sama imaginacija, međutim, nije još istražujuća ili znanstvena. Ona ne pita o nečem određenom (de aliquo) i

ne razlikuje između osjetilno pojavnog, mogućeg ili razumskog. Imaginacijom se sve ili bilo što, bez razlike je li osjetilno prisutno, samo predočivo ili razumski pojmljivo, pod uvjetom da je predočivo ili imaginabilno, pojavljuje kao dvojbeno, zbiljsko i nezbiljsko. Međutim, da nešto jest, nije ili da je dvojbeno ne pojavljuje se (u svijesti) s receptivnom osjetilnom zamjedbom, niti je rezultat razumske apstrakcije, nego je dano zajedno s imaginacijom, s re-prezentacijom trenutno odsutnog. Time se u stvari imaginacijom konstituira predmet kao mogući znanstveni predmet – zbiljski, nezbiljski, dvojbeni. Imaginacijom je otvoreno pitanje o supstanciji stvari, što u Skalića ne znači samo subjekt ili hypokeimenon akcidencija, nego svojstveni identitet stvari u odnosu na drugo koje se također postavlja imaginacijom. Supstancijom stvari ili identitetom stvari nisu, međutim, dane i razlike među stvarima. Supstancija stvari znači da se nešto u imaginaciji pojavljuje kao nešto određeno (zbiljsko, nezbiljsko, dvojbeno), ali to je indiferentno određenje koje bez razlike određuje sve ono što je nešto zbiljsko, nezbiljsko ili dvojbeno. Razlike između supstancija nisu dane ili postavljene imaginacijom, nego su dane, kaže Skalić, opisno. Supstancije se razlikuju s obzirom na stanja ili trpnje koje se pripisuju supstancijama na temelju zamjećivanja, tj. opisivanjem zamijećenih razlika. Imaginacijom dana ili postavljena supstancija stvari kao ono identično temelj je i pretpostavka svakog daljnjeg znanstvenog istraživanja. Imaginacijom dana supstancija stvari jest nešto apstraktno, i to u dvostrukom smislu. Ona je nešto opće jer je indiferentna prema razlikama supstancija koje su dane samo u (osjetilnoj) zamjedbi, no istovremeno je kao ono množtvno individualna, odnosno samostojeća prema drugome. Time se Skalićev znanstveni predmet ili predmet imaginacije kao pretpostavka znanosti bitno razlikuje i od aristotelovskog i od platoničkog i od novoplatoničkog predmeta znanosti. On više nije ono opće kao samo u razumu odvojivo ili opća struktura bića, nije također ni ono odvojeno opće u smislu umske paradigme ili uzora bića, niti je strukturni element u dijalektici Jednog. Znanstveni predmet ili ono apstraktno jest bilo što ili sve ono što imaginacijom može biti postavljeno kao identično ili supstancija stvari.

Iako Skalić nema u vidu konkretni sadržaj neke nove znanosti i iako koncipira znanost u okviru tradirane terminologije i sadržajnih rješenja, nastojeći oko utemeljenja ili izvođenja sistema tradiranih znanosti iz nekih principa, tj. iz imaginacije, on se približava mogućnosti koncipiranja novih znanstvenih područja. Imaginacija ili re-prezentacija mogućeg i neprisutnog igra u tome odlučujuću ulogu. Imaginacija ima za Skalića ulogu postavljanja dvojbenog, zbiljskog i nezbiljskog predmeta i time je temelj svake istine, svake znanosti. Premet moguće znanosti jest ono dvojbeno, zbiljsko i nezbiljsko koje je predočeno, re-prezentirano u imaginaciji, a ne razumski analizirano, odn. apstrahirano osjetilno iskustvo. Kao interes znanosti tu se onda ne pokazuje ono opće

razumom izdvojeno iz pojedinačnog, nego imaginacijom postavljeno ono sebi identično ili supstancija stvari. Konačno, sistem znanosti o biću utemeljen u imaginaciji nije znanost ni o apstraktnom ni o paradigmatičkom općem, nego o svemu onome što može imaginacijom biti re-prezentirano kao dvojbena, zbiljsko ili nezbiljsko. Taj Skalićev načelno određeni predmet znanosti transcendirira, međutim, njemu suvremenu znanstvenu tematiku.

## SKALIĆEVA KONTEMPLATIVNA DIJALEKTIKA

### Sažetak

U članku se izlaže i tumači Skalićeva rasprava: *Kontemplativna dijalektika – zašto je korisna i nužna za postizanje znanstvenih habitusa* – u verziji objavljenoj u Baselu 1559. Skalićeva kontemplativna dijalektika nije logika, nego svojevrsna alternativa peripatetičkoj metafizici. Ona je pokušaj sinteze aristotelovske metafizike i novoplatoničkog izvođenja sistema bića koji se prilagođava faktičkom funkcioniranju spoznajnih moći. Veći dio teksta posvećen je analizi imaginativne forme, moći predočivanja trenutačno neprisutnog zamjedbenog predmeta. Imaginativna forma pokazuje se Skaliću kao temelj ne samo znanstvenog, nego uopće svakog pristupa zbilji. Imaginacija ima u Skalića ulogu konstituiranja predmeta jer se tek u imaginaciji predmet pokazuje kao dvojbena, zbiljski i nezbiljski. Znanost o tom mogućem, zbiljskom i nezbiljskom imaginacijom postavljenom predmetu pokazuje formalne razlike i prema aristotelovskoj i prema platoničkoj koncepciji znanosti.

## SKALIĆ'S CONTEMPLATIVE DIALECTICS

### Summary

The paper expounds Skalić's treatise *Dialectica contemplativa ad consequendos scientiarum habitus, perquam utilis ac necessaria* published in Basel in 1559. Skalić's contemplative dialectics is not logic; it is a certain alternative to peripatetic metaphysics. It is an attempt at a synthesis of Aristotelian metaphysics and Neoplatonic inference of the system of beings that adapts to the factual functioning of knowledge. The larger part of the text is devoted to the analysis of the imaginative form, the ability to visualize the momentarily not present sense object.

For Skalić, the imaginative form is the foundation of the scientific, as well as any other, approach to reality. In Skalić's work, imagination has the role of object constitution, for it is in imagination that an object becomes ambiguous, both real and unreal. A scientific expounding of this possible, real and unreal, imagination-presented object shows formal differences in comparison with both the Aristotelian and the Platonic concepts of science.